

Tomasz Błaszczyk

Początki śląskiej prowincji jezuitów

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 13/2, 123-132

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

POCZĄTKI ŚLĄSKIEJ PROWINCJI JEZUITÓW

Wstęp

Epoka oświecenia odegrała dominującą rolę w życiu społecznym i politycznym. W sferze intelektualnej jej wpływ uwidocznił się w racjonalizmie, który zburzył harmonię między wiarą a wiedzą zbudowaną przez Ojców Kościoła i scholastyków. W polityce wewnętrznej i międzynarodowej ludzie oświecenia wykreowali jedyny, ich zdaniem, słuszny motyw działania, jakim była racja stanu. Oświecenie doprowadziło, poprzez promowanie indyferentnych postaw, do głębokiego zeświecczenia życia społecznego, a nawet ateizmu. Oddziaływując zaś na Kościół katolicki poprzez akcentowanie wszechwładzy państwa w zakresie spraw kościelnych i popieranie tendencji autonomicznych w jego łonie przyczyniło się do osłabienia jedności Kościoła powszechnego. Konsekwentnie dążąc do spłylenia życia religijnego i aktywności kościelnej, oświecenie w ostateczności spowodowało załamanie się życia zakonnego¹.

Na ten bieg wydarzeń nie bez przyczyny pozostawały tutaj polityczne aspiracje władców europejskich, którzy wykorzystując zdobycze intelektualne oświecenia wykazywali wielką aktywność bądź w umacnianiu swojej władzy, bądź w tworzeniu wielkomocarstwowych struktur własnych rządów. Przykładem tego może być polityczna postawa króla pruskiego Fryderyka II. Jego polityczne aspiracje zmierzające do stworzenia wielkomocarstwowego państwa zakładały także militarne rozwiązania, które doprowadzić miały do urzeczywistnienia hegemonii Prus na arenie dziejowej². Pierwszym tego objawem stała się pomoc zaoferowana następczyni tronu habsburskiego Marii Teresie w utrzymaniu władzy, za co król pruski zażądał Śląska³. Poirytowany przeciągającymi się rokowaniami wiedeńskimi w grudniu 1740 r. wkroczył na Śląsk, by na drodze militarnych rozstrzygnięć zawładnąć jedną z najbardziej atrakcyjnych pod wzglę-

¹ B. K u m o r, *Historia Kościoła*. Cz. 6. Lublin 1985, s. 49.

² Z. Z i e l i Ń s k i, *Fryderyk II Hohenzollern*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 5. Lublin 1989, kol. 742.

³ J. G i e r o w s k i, K. P i w a r s k i, *Zabiegi Wettynów i Hohenzollernów o Śląsk*. W: *Historia Śląska*. Red. K. M a l e c z y Ń s k i. Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 451; K. P o p i o ł e k, *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*. Katowice 1972, s. 117.

dem ekonomicznym i strategicznym prowincji tej części Europy⁴. Podpisanie pokoju preliminażowego w dniu 11.06.1742 r. potwierdziło zabór Śląska przez Prusy i tego stanu nie zmieniły nawet dwie kolejno prowadzone wojny: śląska (1744-1745) i siedmioletnia (1756-1763)⁵.

1. Kościół katolicki na Śląsku wobec nowego porządku politycznego

Wkroczenie wojsk pruskich na tereny Śląska przyniosło znaczne zmiany w położeniu Kościoła katolickiego w obrębie diecezji wrocławskiej. Wprawdzie kluczowe miasta śląskie zostały zajęte w przeciągu niecałych dwóch miesięcy, to Wrocław, który odgrywał kluczową rolę w systemie obronnym, nie został zajęty w pierwszym etapie prowadzonej wojny.

Ciesząc się polityczną neutralnością władze Wrocławia nie wpuściły wojsk cesarskich w obręb murów miasta, a wrocławska kapituła katedralna nie zgodziła się na ich wprowadzenie na Wyspę Tumską⁶. Dopiero w styczniu 1741 r. Ostrów został opanowany przez wojska pruskie, a władze zaborcze wystosowały żądanie wypłacenia pieniędzy w ramach kontrybucji wojennych. Mimo, że kapituła wrocławska posiadała kapitał pieniężny w wysokości 50 000 guldenów, które przeznaczone były na wydatki wojenne dla następczyni tronu Marii Teresy, to kwota ta w marcu 1741 r. nie została przesłana do Berlina lecz zasiliła budżet Wiednia. Król pruski Fryderyk II odebrał ten fakt jako wyraz daleko idącej niełojalności i po zakończeniu wojny siedmioletniej wypomniał ten gest wrocławskiej kapitule katedralnej⁷.

Jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych kapituła w obawie przed utratą mienia kościelnego postanowiła ratować skarbiec katedralny, umieszczając go w klasztorze dominikańskim w Brünn. Pozostawał on tutaj przez kilka lat, do czasu kiedy król nie wymusił na kapitule przywiezienia go z powrotem do Wrocławia⁸.

Widoczna niechęć a nawet wręcz wrogie nastawienie obydwu stron względem siebie nie rokowało żadnych nadziei na dobre relacje między królem pruskim a Kościołem katolickim na Śląsku. Głęboką przepaść spowodowało żądanie od duchowieństwa złożenia przysięgi wierności królowi. Odmowa jej złożenia uważana była za czyn sprzeczny z racją stanu i groziła duchownym odebra-

⁴ J. F r a n k e, *Die militärische Eingliederung Schlesiens in den preussischen Staat seit dem Jahre 1741*. Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau. T 9: 1964, s. 120.

⁵ L. P e t r y, *Politische Geschichte 1740-1815*. W: *Geschichte Schlesiens. Preussisch-Schlesiens 1740-1945. Österreichisch-Schlesiens 1740-1918/45*. Red. J. J. M e n z e l. T. 3. Stuttgart 1999, s. 2.

⁶ J. P a t e r, *Wrocławska kapituła katedralna w XVIII wieku. Ustrój-skład osobowy-działalność*. Wrocław 1998, s. 114.

⁷ M. L e h m a n n, *Preussen und die katholische Kirche seit 1640*. T. 3. Leipzig 1882, s. 678.

⁸ J. J u n g n i t z, *Die Breslauer Germaniker*. Breslau 1906, s. 270-271.

niem beneficjów kościelnych, które przechodzić miały na rzecz państwa. Nakaz złożenia przysięgi wierności królowi budził u wielu duchownych konflikt sumienia zważywszy, że obowiązywała ich przysięga złożona Habsburgom. Nawet pertraktacje kapituły z urzędnikami królewskimi nie przyniosły pożądanych efektów i doprowadziły do opuszczenia miasta przez sufragana wrocławskiego Eliasza Daniela Sommerfelda oraz kilku kanoników między innymi Karola Maurycyego Frankenberga i Krzysztofa Fryderyka Gellhorna⁹. Dopiero interwencja Stolicy Apostolskiej spowodowała, że Maria Teresa zwolniła kapitułę z przysięgi wierności na rzecz króla pruskiego i tym samym nastąpiła możliwość powrotu duchownych z wygnania¹⁰.

Jednak wzajemna nieufność wywołana obustronną pogardą, z jednej strony do wszelkiej formy wyznaniowej, a z drugiej strony do polityki konfesyjnej, stwarzała obraz nowej rzeczywistości politycznej w jakiej znalazł się Kościół katolicki na Śląsku.

2. Sytuacja Kościoła katolickiego pod panowaniem pruskim

Opanowanie Śląska przez króla Fryderyka II spowodowało uczucie strachu i niepewności wśród śląskich katolików, zważywszy że do tej pory cieszyli się uprzywilejowaną pozycją w stosunku do wyznania protestanckiego.

W obawie przed dyskryminacją śląskiego katolicyzmu kapituła katedralna, tuż po zajęciu Wyspy Tumskiej przez wojska pruskie, zwróciła się do króla z prośbą o zagwarantowanie nietykalności mienia kościelnego. Nowy władca Śląska dekretem z 28.07.1742 r. wydanym w Berlinie zagwarantował śląskim katolikom nienaruszalność ich praw, zachowanie tolerancji religijnej, swobody wyznania i nie wyrządzania żadnej krzywdy Kościołowi katolickiemu na Śląsku¹¹. Zapewnienia te były jednak dalekie od rzeczywistości. Już 15.01.1742 r. władze pruskie wydały „notyfikacyjny patent”, który zmusił katolików do pogodzenia się ze stratami na rzecz państwa protestanckiego. Jednym z niekorzystnych rozstrzygnięć było także przemianowanie urzędu biskupiego na duchowny katolicki konsystorz, któremu udzielono uprawnień załatwiania spraw czysto kościelnych. Do jego kompetencji należały jedynie procesy małżeńskie pod warunkiem, że strony były wyznania katolickiego¹². W odniesieniu do mał-

⁹ J. P a t e r, *Eliasch Daniel Sommerfeld sufragan wrocławski (1681-1742)*. W: *Misericordia et Veritas. księga pamiątkowa ku czci Księdza Biskupa Wincentego Urbana*. Red. J. M a n d z i u k, J. P a t e r. Wrocław 1986, s. 280.

¹⁰ J. J u n g n i t z, *Die Breslauer Weihbischöfe*. Breslau 1914, s. 217.

¹¹ H. W. B e r g e n h a u s e n, *Der preussische Staat und die Breslauer Bischöfe 1740-1795*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte. T. 53: 1995, s. 169-170.

¹² P. M a i, *Kościół katolicki na pruskim Śląsku od roku 1740 aż do upadku monarchii w 1918 roku*. W: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*. Red. K. M a t w i j o w s k i. Wrocław 2001, s. 101.

żeństw mieszanych i katolickiego wychowania dzieci edyktem z 1743 r. uznano 14. rok życia dziecka jako odpowiedni do podjęcia przez nie wyboru przynależności do danej społeczności religijnej¹³. W 1750 r. edykt ten został zastąpiony rozporządzeniem, na mocy którego synowie z małżeństw mieszanych mieli być wychowywani w wierze ojców, a córki w wierze matek.

Naruszeniem gwarancji przez króla Fryderyka II było także uzależnienie od jego decyzji obsadzania kapituł, beneficjów, probostw, ogłaszanie listów pasterskich, wydawanie dekretów kościelnych i prowadzenie korespondencji ze Stolicą Apostolską¹⁴. Także sprawa wyboru i nominacji koadiutora dla diecezji wrocławskiej w osobie Filipa Gotharda Schaffgotscha była wyrazem królewskiej usurpacji praw patronackich nad biskupstwem wrocławskim i jego instytucjami¹⁵.

W stosunku do zakonów Fryderyk II starał się pozornie zapewnić im opiekę i bezpieczeństwo dzięki czemu zyskał sobie wdzięczność wielu klasztorów. Jednakże nałożył na nie obowiązek płacenia kontrybucji wojennych i prowadzenia często nierentownych fabryk¹⁶. Ponadto wydał zakaz przyjmowania do klasztorów kandydatów pochodzących spoza Śląska, a także ustalił limity przyjęć dla każdego klasztoru¹⁷. Swoimi decyzjami dążył do oddzielenia śląskich klasztorów od władz prowincjalnych znajdujących się poza terenem Śląska. Tym sposobem już w 1754 r. powstały śląskie prowincje dominikanów i minorytów, a rok później franciszkanów, karmelitów oraz kapucynów¹⁸. Wymóg powołania do życia śląskiej prowincji nie ominął także jezuitów¹⁹.

3. Proces tworzenia śląskiej prowincji jezuitów

W XVIII w. jezuita prowadzili na Śląsku ożywioną działalność duszpasterską i oświatową czego dowodem jest istnienie w tym czasie wielu stacji misyjnych, rezydencji i kolegiów jezuitów. Terytorialnie należały one do 1623 r. do

¹³ T. B ł a s z c z y k, *Problem małżeństw mieszanych na Śląsku w czasach pruskich*. Wrocławski Przegląd Teologiczny. R. 11: 2003, nr 2, s. 116.

¹⁴ Z. L e c, *Jezuici w Legnicy (1689-1776)*. Wrocław 2001, s. 58.

¹⁵ T. B ł a s z c z y k, *Wpływ masonerii na duchowieństwo katolickie na Śląsku do połowy XIX wieku*. Saeculum Christianum. R. 10: 2003, nr 2, s.

¹⁶ W. M a r s c h a l l, *Geschichte des Bistums Breslau*. Stuttgart 1980, s. 104.

¹⁷ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APWr), *Akta Archiwum Biskupstwa Wrocławskiego. Sprawy Śląskiego duchowieństwa klasztorowego*. Sygn. 292.

¹⁸ L. P e t r y, *Die Errichtung schlesischer Ordensprovinzen unter Friedrich dem Großen*. Opateln 1936, s. 6; L. T e i c h m a n n, *Ordensprovinzen der franziskaner in Schlesiens*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte. T. 43: 1985, s. 271-272; B. K u r o w s k i, *Franciszkanie prowincji św. Jadwigi na Śląsku 1887-1939*. Wrocław 1997, s. 17.

¹⁹ J. K ö h l e r, *Die katholische Kirche. W: Geschichte Schlesiens. Preussisch-Schlesiens 1740-1945. Österreichisch-Schlesiens 1740-1919/45*. Red. J. J. M e n z e l. T. 3. Stuttgart 1999, s. 184.

austriackiej prowincji zakonnej, a następnie do nowoutworzonej wówczas prowincji czeskiej²⁰. Ich ekonomiczny status był na tyle dobry, że jezuita byli w stanie prowadzić także działalność budowlaną, która należy do jednych z najbardziej kunsztownych form architektonicznych tego czasu.

Także jezuita nie ustrzegli się losu pozostałych zgromadzeń zakonnych i zostali przymuszeni do utworzenia nowej, śląskiej prowincji. Po zdobyciu Wrocławia przez wojska pruskie rektor wrocławskiego kolegium o. Sebastian Fridl wystosował 5.11.1741 r. do króla pruskiego pismo, w którym prosił Fryderyka II o ochronę kolegium i uniwersytetu. Następnego dnia otrzymał królewskie zapewnienie respektowania dotychczasowych praw jakie posiadali jezuita pod warunkiem, że będą one zgodne z innymi normatywami i nie będą kolidowały z pruską racją stanu. Królewskie zapewnienie opieki okazało się płoną nadzieją zważywszy, że Fryderyk II nie ustrzegł jezuitów od obciążeń finansowych na rzecz państwa²¹. Najcięższymi obciążeniami dotknięte było kolegium głogowskie, którego zobowiązania kontrybucyjne wyniosły 242 955 talarów i przyczyniły się do całkowitej destabilizacji ekonomicznej tej zasłużonej placówki jezuickiej²². Ponadto wszystkie śląskie kolegia jezuickie zostały zmuszone do uiszczenia dodatkowej kontrybucji w wysokości 62345 florenów reńskich²³. Tak olbrzymie obciążenia finansowe zmusiły prowincjała czeskiej prowincji jezuitów o. Jana Nollera do skierowania prośby o zwolnienie choćby niektórych placówek jezuickich, a przede wszystkim Nysy i Legnicy, z tak dużych obciążeń finansowych. Król w odpowiedzi z 5.01.1742 r. po raz kolejny zapewniał prowincjała o opiece nad zakonem jezuitów, potwierdzając ich wszystkie dotychczasowe prawa, jednakże nie zwolnił jezuitów z nałożonych na nich ciężarów finansowych.

Rok 1743 przyniósł pierwsze plany oddzielenia śląskich klasztorów od czeskiej prowincji. Wnioskodawcą okazał się ordynariusz wrocławski kard. Filip Ludwik Sinzendorf, który pozostając na usługach Fryderyka II okazywał królowi szczególną uległość w sprawach kościelnych²⁴. Ponadto uważał, że korzystnym rozwiązaniem byłoby wydanie zakazu wymiany zakonników między poszczególnymi domami, zwłaszcza z klasztorów znajdujących się poza terenami Śląska. Obydwie propozycje ordynariusza wrocławskiego były zgodne z zamiarami króla pruskiego, który wydał 2.02.1743 r. odpowiednie zarządzenie nieprzyjmowania zakonników spoza Śląska, jak również nakazał jezuitom pocy-

²⁰ A. F e c h t n e r o v a, *Rektori koleji Tovarysstva Jezisova v Cechach, na morave a ve Slezsku do roku 1773*. T. 2. Praha 1993, s. 615; B. D ą b r o w s k i, *Zakony na Śląsku od połowy XVIII wieku do Kulturkampfu*. Helmstedt-Warszawa 2005, s. 96.

²¹ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im 18. Jahrhundert*. T. 2. München-Regensburg 1928, s. 403-404.

²² H. H o f f m a n n, *Die Jesuiten in Glogau*. Breslau 1926, s. 24-25.

²³ Z. L e c, *Jezuici w Legnicy...*, s. 93.

²⁴ J. P a t e r, *Poczet biskupów wrocławskich*. Wrocław 2000, s. 97.

nienie odpowiednich starań celem utworzenia nowej prowincji zakonnej. Po stanowienia te spotkały się z wielkim sprzeciwem generała zakonu Franciszka Retza, który prosił papieża Klemensa XII o opiekę i wsparcie zakonu w dyplomatycznym sprzeciwie utworzenia śląskiej prowincji jezuitów. Równocześnie nakazał przełożonemu czeskiej prowincji Leopoldowi Grimowi, by zwrócił się do kardynała Sinzedorfa z dobrze umotywowaną prośbą o pomoc w odroczeniu realizacji królewskich rozporządzeń. Jednym z kluczowych argumentów, przemawiających za utrzymaniem dotychczasowego status quo okazał się brak własnego nowicjatu i scholastykatu. Ponadto władze zakonne nie widziały przy nowym terytorialnym podziale prowincji możliwości utrzymania się poszczególnych śląskich kolegiów przy takim obciążeniu finansowym jakie zafundowały jezuitom nowe władze państwowe. Mimo, że powstanie nowej prowincji zakonnej zostało chwilowo zaniechane, to jednak w mocy prawnej pozostała decyzja króla Fryderyka II o zakazie przechodzenia członków zakonu między domami znajdującymi się poza terenem Śląska²⁵.

Przez następne lata względny spokój nie oznaczał całkowitego porzucenia przez króla pruskiego planów podziału prowincji jezuickiej. W zamiarach tych wspierali Fryderyka II jego urzędnicy, którzy w powołaniu do życia nowej prowincji dostrzegali możliwość zapewnienia królowi wierności i oddania zakonników, a nawet ścisłej realizacji przez nich królewskich planów politycznych. Jednym z głównych wykonawców woli królewskiej był następca kard. Sinzedorfa, protegowany króla, bp Filip Gothard Schaffgotsch²⁶. Będąc wyrazicielem woli Fryderyka II pośredniczył w pertraktacjach z jezuitami, przekazując pismem z 19.01.1754 r. generałowi Ignacemu Viscontiemu nakaz królewski ustanowienia dla wszystkich domów Towarzystwa Jezusowego na Śląsku niezależnego prowincjała i zerwania wszelkich związków z klasztorami znajdującymi się na terenie Czech i Moraw. Dnia 23.02.1754 r. generał zakonu Visconti pisał biskupowi Schaffgotschowi o zaznajomieniu się z decyzją królewską i poinformował równocześnie, że brak nowicjatu i scholastykatu, a także olbrzymie zadłużenie kolegiów jezuickich może się przyczynić do zamknięcia wszystkich domów znajdujących się na terenie Śląska²⁷. Mimo, że ordynariusz wrocławski brał pod rozwagę słowa generała jezuitów Viscontiego, to już trzy miesiące później informował króla o postępie w powołaniu do życia nowej prowincji jezuitów. Uważał też, że problem braku jezuickiego nowicjatu i scholastykatu na terenie Śląska mógł być rozwiązany poprzez udzielenie zezwolenia na przyjmowanie każdego roku od 15 do 20 kandydatów do zakonu na Śląsku pochodzących z terenów Bawarii, Nadrenii, Szwajcarii i Polski, o co w ramach negocjacji prosił Ignacy Visconti. Równocześnie generał zakonu jezuitów zobowią-

²⁵ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten...*, s. 404.

²⁶ J. J u n g n i t z, *Die Breslauer Weihbischöfe*, s. 217.

²⁷ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten...*, s. 405.

zywał się do nieprzyjmowania do zakonu austriackich obywateli, by tym samym odrzucić ewentualny zarzut ścisłej łączności i zażyłych związków z Austrią²⁸. Król Fryderyk II po zapoznaniu się z przedstawionymi argumentami wyraził 26.05.1754 r. zgodę na prośbę generała zakonu, widząc w niej szansę na ustanie przeszkód w utworzeniu prowincji śląskiej jezuitów.

Zaskakująca, jak się wydaje, przychyłość króla pruskiego uaktywniła jezuitów, a zwłaszcza prowincjała czeskiej prowincji Baltazara Lindnera, do dalszego procesu odkładania w czasie realizacji powziętych przez Fryderyka II zamiarów powołania do życia nowej prowincji śląskiej. Poddając się decyzji królewskiej prowincjał Lindner wskazał w liście z 29.05.1754 r. na poważne, jego zdaniem, trudności w oddzieleniu śląskich klasztorów od prowincji czeskiej. W sposób delikatny, ale stanowczy informował króla, że śląskie klasztory będą pozbawione przez prowincję czeską wszelkiego źródła utrzymania w przypadku rozłączenia ich z macierzystą prowincją. Argument ten nie znalazł uznania królewskiego, a decyzja raz podjęta przez Fryderyka II była jednoznaczna.

Wobec tak zdecydowanej postawy króla pruskiego generał jezuitów Ignacy Visconti w liście do bpa Filipa Gotharda Schaffgotscha z dnia 29.06.1754 r., dziękując ordynariuszowi wrocławskiemu za poparcie jego prośby o zezwolenie przyjmowania do zakonu kandydatów spoza Śląska informował, że wszystkie sprawy dotyczące powołania do życia prowincji śląskiej będą uregulowane do końca września. Jednakże Mateuszowi Weinachtowi, dotychczasowemu wiceprowincjałowi prowincji czeskiej, nie udzielił tytułu prowincjała, sugerując, że jego dotychczasowy tytuł zawierał w sobie wszystkie pełnomocnictwa jakie posiadał każdy prowincjał i oznaczał pełną niezależność wobec innych prowincjałów. Z tą argumentacją nie zgadzał się król pruski i żądał od generała zakonu odpowiedniej nominacji dla Mateusza Weinachta²⁹.

Ostatecznym terminem utworzenia prowincji śląskiej miał być dzień 1.11.1754 r. Ze względu na przedłużające się przygotowania związane z urządzeniem nowicjatu termin ten przez władze zakonne nie został dotrzymany. W międzyczasie prowincjał prowincji czeskiej Baltazar Lindner odbył naradę z rektorami śląskich klasztorów, podczas której omawiano sytuację jezuitów na Śląsku, a ponadto zastanawiano się nad odpowiednimi miejscami dla zlokalizowania nowicjatu, probacji, filozofii i teologii. Uzgodniono zatem, że odpowiednim miejscem dla nowicjatu będzie Żagan³⁰, w Nysie zostanie umieszczony kurs teologii³¹, a Świdnica stanie się domem dla kursu filozofii³². W odnie-

²⁸ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten...*, s. 404.

²⁹ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten...*, s. 406.

³⁰ H. H o f f m a n n, *Die Saganer Jesuiten und ihr Gymnasium. Zur Dreihundertjahr-Feier des Saganer Gymnasiums. Sagan 1928*, s. 84.

³¹ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten...*, s. 406.

³² H. H o f f m a n n, *Die Jesuiten in Schweidnitz*. Schweidnitz 1930, s. 260.

sieniu do wyznaczenia domu trzeciej probacji zastanawiano się nad Głogowem i Kłodzkiem. W związku z tym, że komendant twierdzy Kłodzko generał von de la Motte Fouqué znany był ze swej antykatolickiej i antyjezuickiej postawy wybrano Głogów jako miasto odpowiednie dla zapoznania się przez przełożonych zakonu z formacją duchową przyszłych kandydatów³³. Uznano także, że po odbyciu 3-letnich studiów teologicznych jezuici powinni złożyć przewidziany prawem uniwersyteckim publiczny egzamin z zakresu teologii w Akademii Leopoldyńskiej³⁴. Powyższe postanowienia znalazły wyraz w piśmie z dnia 30.11.1754 r. skierowanym przez prowincjała Baltazara Lindnera do współbraci z terenów Śląska, w którym informował także o nieuknionym oddzieleniu Śląska od dotychczasowej prowincji czeskiej. Zapowiedział równocześnie pomoc prowincji czeskiej dla mającej powstać prowincji śląskiej. W końcu polecił osobę o. Mateusza Weinachta, którego władze zakonne wyznaczyły prowincjałem nowej śląskiej prowincji³⁵.

Generał zakonu Ignacy Visconti podjął 24.08.1754 r. decyzję finansowego wsparcia nowej prowincji przez prowincję czeską. Środki finansowe miały stanowić procenty z $\frac{1}{3}$ dochodów wytworzonych przez klasztory prowincji czeskiej. Tę decyzję podtrzymał następca Viscontiego, Alojzy Centurione, który w liście z 14.08.1756 r. do prowincjała czeskiego Raisky, zarządził dodatkową roczną pomoc finansową w wysokości 1500 florenów, jak również wnioskował o przesyłanie śląskim klasztorom dodatkowego dobrowolnego wsparcia finansowego, które pozwoliło by utrzymać klerykat na Śląsku³⁶.

Nowa prowincja śląska otrzymała oficjalny status 1.01.1755 r.³⁷ Zgodnie z wcześniejszymi decyzjami pierwszym prowincjałem śląskim został o. Mateusz Weinacht, który na polecenie króla Fryderyka II umieścił swoją siedzibę w Legnicy³⁸. Uwzględniając terytorialny podział nowopowstałą prowincję stanowiło 8 kolegiów, znajdujących się w Kłodzku, Głogowie, Legnicy, Nysie, Opolu, Żaganu, Świdnicy i we Wrocławiu, 3 rezydencje zlokalizowane w Jeleniej Górze, Piekarach i Otyniu oraz 2 misje mieszczące się w Brzegu i Tarnowskich Górach³⁹. Skład personalny prowincji śląskiej stanowiło 223 zakonników z czego

³³ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, s. 24.

³⁴ Z. L. e. c., *Jezuici we Wrocławiu (1581-1776)*. Wrocław 1995, s. 97.

³⁵ Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Rzymie (ARSI), *Catalogus generalis provinciae Silesiae SJ*. Sygn. Boh. 72, p. 232; Biblioteka Narodowa w Pradze Oddział Rękopisów (NKOR), *Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu (1753-1761)*. Sygn. Fb4.

³⁶ B. D u h r., *Geschichte der Jesuiten...*, s. 407.

³⁷ H. Hoffmann, *Friedrich II. von Preussen und die Aufhebung der Gesellschaft Jesu*. Roma 1969, s. 12.

³⁸ T e n z e., *Der Anfang der schlesischen Jesuitenprovinz*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. T. 62: 1928, s. 150.

³⁹ B. D u h r., *Geschichte der Jesuiten...*, s. 406.

kapłanów było 122 i 47 braci zakonnych. W liczbie tej znalazło się także 30 scholastyków, 16 nowicjuszy kleryków i 8 nowicjuszy braci zakonnych⁴⁰. Do czasu ogłoszenia przez papieża Klemensa XIV breve, znoszącego zakon jezuitów (21.07.1773), liczba członków prowincji śląskiej zmniejszyła się do 139. Wydaje się, że powodem tego stanu były zarządzenia władz pruskich, które nie zwolniły tempa w nakładaniu finansowych obciążeń na klasztory jezuickie. Stale podnoszenie podatków, dalsze kontrybucje czy w końcu niesprawiedliwie zasądzane kary pieniężne naruszały ekonomiczny status prowincji śląskiej, doprowadzając do całkowitej ruiny poszczególne śląskie placówki jezuickie. Dramatyczna sytuacja finansowa miała też olbrzymi wpływ na osłabienie stanu personalnego śląskich jezuitów.

Mimo olbrzymich trudności śląska prowincja jezuitów przetrwała trudne czasy, a zakonnicy realizując działalność duszpasterską i oświatową odegrali kluczową rolę w podtrzymaniu świadomości katolickiej śląskiej ludności.

Podsumowanie

Aneksja Śląska dokonana przez Prusy w 1742 r. przyniosła zmiany polityczne, które najbardziej dotknęły Kościół katolicki. Mimo zapewnień króla o przestrzeganiu tolerancji religijnej w sposób jaskrawy łamane były wszelkie prawa katolików śląskich. Zmuszanie ich do przestrzegania nowych norm w myśl zasady oświeceniowej, jaką była racja stanu, wzbudziło wielką nieufność strony katolickiej względem władzy protestanckiej. Król Fryderyk II w realizacji własnego planu politycznego nie oszczędził także zakonów nakładając na nie kontrybucje wojenne, zlecając im zakładanie i utrzymywanie często nierentownych fabryk, a w ostateczności żądając od nich, jak i od całej społeczności wierzącej, posłuszeństwa i wierności królowi. Ingerencja w wewnętrzne sprawy Kościoła katolickiego i jego instytucji doprowadziła w końcu do izolacji politycznej jego członków, a zwłaszcza zakonów. Objawiło się to w zakazie przyjmowania do zakonu kandydatów pochodzących spoza Śląska, a także w nakazie utworzenia własnej prowincji śląskiej, by tym samym odciąć wszelkie wpływy także polityczne na rozwój wydarzeń w tej części Europy.

Zakon jezuitów przymuszony do utworzenia nowej śląskiej prowincji, powstałej 1.01.1755 r., od samego początku pojawienia się tego planu, czynił starania o jego zapobieżenie. Determinacja Fryderyka II sprawiła, że 8 kolegiów, 3 rezydencje i 2 misje, tworzące prowincję śląską, skazane były na całkowitą ruinę, a ekonomiczny ucisk władz królewskich doprowadził poszczególne placówki jezuickie na Śląsku do ich dramatycznej sytuacji finansowej. Potwierdzenie

⁴⁰ B. D u h r, *Geschichte der Jesuiten...*, s. 406.

niem tego dramatu był też spadek liczby zakonników w ciągu 18 lat istnienia prowincji śląskiej do czasu kasaty zakonu.

Trudna sytuacja zakonu w ramach śląskiej prowincji nie osłabiła działań jezuitów na polu duszpasterskim i oświatowym, przysparzając im w tych dziedzinach wielki splendor i uznanie potomnych.

Anfänge der Schlesischer Prowinz der Jesuiten

Zusammenfassung

Eroberung Schlesiens von Preussen im Jahre 1742 hatte als Folge politische Veränderungen unter denen litt am meisten die Katholische Kirche. Trotz der Versicherungen über Toleranz alle Rechte der schlesischen Katholiken waren mit Füßen getreten.

König Friedrich II verfolgend seine politische Pläne schonte auch nicht katholische Orden und mischte sich in ihre interne Anliegen ein. Mit seinen Anordnungen versuchte er erreichen die politische Isolation der Orden. Er erlangte, daß die Orden sollen eine eigene schlesische Prowinz schaffen um behindern alle politische Einfluß der Ordensleuten auf die politische Entwicklung in dem Teil Europas.

Orden der Jesuiten trotzte von Anfang an dem Plan. Aber blieb es Erfolglos. Errichtung am 1.01.1755 der schlesischen Jesuitenprowinz führte Niederlassungen der Jesuiten im Schlesien zu dramatischen finanziellen oder auch zur Ruine. Auch Personalstand sank bedeuten.

Trotz ober mancher Schwierigkeiten schlesische Jesuitenprowinz hat überstanden diese Notzeit, gab nicht nach und verringerte nicht ihre Arbeit im Bereich der Seelsorge und im Schulwesen.

Übersetz von Ryszard Paszek SDS